

Л. Г. Бандоля, викладач Поліцейської
фінансово-правової академії

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ВИПРАВНИХ РОБІТ

У статті здійснено спробу історико-правового аналізу запобігання ухиленню від відбування покарання у вигляді виправних робіт на прикладі кримінального, кримінально-виконавчого (виправно-трудового) законодавства України. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення чинного Кримінально-виконавчого кодексу України.

В статті здійснена спроба історико-правового аналізу запобігання ухиленню від відбування покарання в формі виправних робіт на прикладі кримінального, кримінально-виконавчого (виправно-трудового) законодавства України. Предложено рекомендації относительно совершенствования действующего УИК Украины.

The article is devoted to historical and legal analysis of criminal, criminal-executive/correctional-labor legislation of Ukraine concerning preventing the avoidance of corrective labor serving. The recommendations on improving Criminal-executive code of Ukraine are carried out in the article.

Ключові слова. Ухилення, виконання покарання, відбування покарання; покарання, не пов'язані з позбавленням волі, кримінально-виконавча інспекція, виправні роботи.

Вступ. Наукою кримінального та кримінально-виконавчого права доведено, що ухилення засуджених від відбування призначеного судом кримінального покарання взагалі та у вигляді виправних робіт, зокрема, є актуальною та малодослідженою проблемою. Одна з важливих складових запобігання ухиленню з боку засуджених до даного виду покарання – забезпечення виконання кримінального покарання, призначеного судом. Відповідно до ч. 1 ст. 11, ст. 13 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) та ст. 10 Закону України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України” одним з органів виконання кримінальних покарань є кримінально-виконавча інспекція.

Перебуваючи на обліку у кримінально-виконавчій інспекції, засуджений до виправних робіт, через певні причини, іноді ухиляється від них, що, перш за все, впливає на досягнення мети покарання, ефективність діяльності кримінально-виконавчої інспекції як органу виконання покарання даного виду та шкодить правосуддю, утворюючи відповідний склад злочину (ст. 389 Кримінального кодексу України – далі – КК України). Як відомо, така протиправна поведінка веде до заміни призначеного судом покарання у вигляді виправних робіт на покарання у вигляді арешту або обмеження волі, що, у свою чергу, виступає як кількісні показники ухилення від покарання.

Згідно з тлумачним словником, ухилення – це відступ від головного, правильного, прийнятого; порушення чогось, відхилення від установлених норм [1, 1522]. Боротьба зі злочинністю у широкому розумінні включає ліквідацію причин, що їй сприяють, профілактику злочинів, та повинна відображатися в рішучому запобіганні злочинним проявам відповідно до норм кримінального права [2, 14].

Для підвищення ефективності діяльності кримінально-виконавчої інспекції щодо запобігання ухиленню від призначеного судом покарання, на нашу думку, видається цілком доцільним і обґрунтованим вивчення історичного досвіду з даної проблематики з метою запозичення позитивних організаційно-правових аспектів і недопущення повторення негативних моментів у майбутньому.

© Л. Г. Бандоля, 2010

Окремі питання запобігання злочинам у процесі виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, досліджували І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, С. І. Комарицький, А. С. Мацко, В. Г. Павленко, О. В. Ткачова, В. О. Уткін, О. В. Філімонов, С. І. Халимон, С. В. Черкасов, С. В. Чубраков.

Проблему ухилення засудженими від відбування кримінального покарання з позиції кримінального права розглядали такі російські вчені, як О. Р. Абдрахманова, О. В. Бриллиантов, М. Р. Гарафутдінов, О. Г. Демидов, В. І. Єгоров, С. І. Іванова, О. М. Волобуєв, В. П. Журавльов, А. С. Колосов, О. С. Міхлін, К. В. Мазняк, П. В. Тепляшин, В. Е. Квашиш, Л. Р. Сафін, В. К. Сауляк, Р. А. Сабітов, М. О. Стручков, В. О. Уткін та ін.

Кожен із цих авторів зробив вагомий внесок у розвиток юридичної науки, приділивши увагу таким питанням, як ухилення (злісне ухилення) від покарання у вигляді позбавлення волі; відповідальність за ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; заміна покарання, не пов'язаного з ізоляцією від суспільства, у випадках злісного ухилення, іншим видом покарання. Питання запобігання ухиленню від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, з позицій кримінально-виконавчого права та кримінології нині залишаються не дослідженими українською юридичною наукою.

Постановка завдання. Мета статті – здійснення історико-правового аналізу запобігання ухиленню від відбування покарання у вигляді виправних робіт. Для всебічного вивчення кримінологічних засад запобігання ухиленню від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, неможливо обійтися без вивчення і глибокого аналізу історії розвитку інституту ухилення відповідно до норм вітчизняного кримінального та кримінально-

виконавчого права, стану кримінально-правової та виправно-трудової (кримінально-виконавчої) політики держави на різних історичних етапах. В основу історико-правового аналізу інституту ухилення від покарання у вигляді виправних робіт покладено запропоновану професором І. Г. Богатирьовим періодизацію історичних етапів розвитку кримінально-виконавчої системи України, яка стосувалася формування та забезпечення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, а саме: становлення кримінально-виконавчої системи (1917–1930); репресивної практики застосування покарань (1930–1953); гуманізації кримінально-виконавчої сфери (1953–1990); сучасного стану кримінально-виконавчих правовідносин (з 1990 р.) [3, 27].

Результати досліджень. Перший історичний період (1917–1930). У науці кримінально-виконавчого права є різні погляди на історію виникнення примусових робіт, які в подальшому сприяли появі таких видів кримінальних покарань, як громадські та виправні роботи. Виправні роботи як вид покарання без позбавлення волі в перші роки його застосування в Україні мали назву “обов’язкові роботи”, “суспільні роботи”, а в деяких законодавчих актах – “примусові роботи” [4, 12]. В Україні у зв’язку з прийняттям постанови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВЦВК) від 17 травня 1919 р. “Про табори примусових робіт” передбачалося функціонування двох різновидів таборів примусових робіт: 1) звичайних; 2) особливих, на час громадянської війни, де відбували покарання найбільш небезпечні вороги радянської влади. Режим у цих таборах був близьким до тюремного. За першу втечу загрожувало десятиразове збільшення терміну позбавлення волі, а за повторну – розгляд справи революційним трибуналом із застосуванням у деяких випадках вищої міри покарання – розстрілу [5, 116]. Нормативно-правовою основою застосування громадських виправних робіт без позбавлення волі стало Тимчасове положення, прийняте Народним комісаріатом юстиції від 16 квітня 1920 р., в якому зазначалося, що громадські примусові роботи без позбавлення волі слід застосовувати тільки щодо осіб, які вчинили “незначні проступки”, на строк не більше двох років. У 1922 р. постановою ВЦВК було введено в дію Кримінальний кодекс УРСР (далі – КК УРСР), який уперше на законодавчому рівні закріпив вичерпний перелік видів покарань та інших заходів соціального захисту. Виконання примусових робіт без утримання під вартою покладалося на бюро примусових робіт. Відповідно до ст. 35 КК УРСР 1922 р. у примусові роботи без утримання під вартою призначались на строк від семи днів до одного року та поділялись на такі види: 1) роботи за спеціальністю з пониженням тарифного розряду, з обов’язковими понаднормовими роботами з переміщенням до іншої установи, в іншу місцевість або підприємство; 2) роботи некваліфікованої фізичної праці із зазначенням у вирокі суду строку та форми примусових робіт. У серпні 1924 р. Народним комісаріатом внутрішніх справ (далі – НКВС) УРСР було розроблено Проект Пенітенціарного кодексу УРСР, ст. 389 якого передбачала відповідальність за ухилення від відбування примусових робіт (неявку на реєстрацію, недотримання встановлених правил, а також недобросовісне виконання роботи) з накладенням таких видів стягнень: а) переведення на інші роботи; б) незарахування до строку виконання покарання недобро відпрацьованого або самовільно пропущеного часу; в) арешт у дисциплінарному порядку на строк до 11 діб з порушенням клопотання перед судом про зміну або без зміни міри покарання [5, 275–276]. У вересні – жовтні 1925 р. НКВС УРСР було розроблено новий Проект Виправно-трудового кодексу УРСР. Цей документ став першим в історії України Виправно-трудовим кодексом, у якому проголошувалося здійснення пенітенціарної політики через організацію виконання покарання у вигляді позбавлення волі та примусових робіт без утримання під вартою, метою яких було загальне та спеціальне запобігання злочинам. Ст. 195 ВТК УРСР 1925 р. передбачала відповідальність за ухилення від відбування примусових робіт (неявку на реєстрацію або на роботу, недотримання встановлених правил, а також недобросовісне виконання роботи) з накладенням таких видів стягнення дисциплінарного характеру, як: привід через міліцію, переведення на інші роботи; незарахування прогулів (днів, годин) до строку відбутого покарання, арешт у дисциплінарному порядку на строк до 14 діб з порушенням клопотання перед судом про зміну міри соціального захисту або без такої [5, 338].

Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. передбачав відповідальність за повторне або постійне ухилення від виконання покарання у вигляді примусових робіт із заміною на покарання у вигляді позбавлення волі, з розрахунку: три дні примусових робіт за один день позбавлення волі [5, 425]. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта примусові роботи як один із засобів соціального захисту почали застосовуватися як самостійний захід, а не додатковий, як передбачалося нормами КК УРСР 1922 р.

Другий період історії розвитку нормативно-правових основ становлення альтернативних видів покарання був пов’язаний із процесом посилення репресивної політики в галузі застосування покарання в 30–50-х рр. ХХ ст. Прийняті того часу нормативні документи забезпечували виконання покарання у вигляді позбавлення волі, держава не займалася на законодавчому рівні розробкою нормативної бази стосовно покарань, не пов’язаних із позбавленням волі, вважаючи це питання другорядним. Основними нормативними документами, що регламентували відбування покарання у вигляді виправних робіт, були відомчі акти союзного НКВС. Покарання у вигляді виправних робіт призначалося як основне при виправно-трудовій установі. Організація примусових робіт і керівництво ними покладалося на Управління виправно-трудових установ НКВС УРСР. Так, відповідно до положення “Про функції відділів місць ув’язнення обласних управлінь НКВС УСРР та міськрайапаратів по лінії системи виконання покарань” від 29 жовтня 1935 р., на відділення виправних робіт покладалося керівництво роботою із залучення до праці засуджених та укладення угод із господарськими організаціями [3, 38]. У період Великої Вітчизняної війни значна частина засуджених за злочини невеликої тяжкості, в тому числі до покарання у вигляді виправних робіт, була звільнена з виправно-трудових установ та направлена в діючу армію. За роки війни їхніми силами збудовано велику кількість оборонних споруд, комунікацій, виготовлено боєприпасів. У перші післявоєнні роки прийнято відомчі нормативні акти,

відповідно до яких у виправно-трудовах таборах встановлено два види режиму: загальний та суворий. Саме у таборах суворого режиму утримувалися засуджені, що злісно порушували режим утримання й ухилялися від праці.

Третій період (1953–1990) – початок упровадження гуманістичних засад у кримінально-виконавчій системі України. Прийняте Радою Міністрів УРСР Положення про виправно-трудові табори і колонії МВС УРСР скасувало чинність багатьох відомчих нормативних актів [6]. 25 грудня 1958 р. Верховною Радою СРСР затверджено Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, згідно з яким усім союзним республікам, у тому числі Україні, доручалося привести кримінальне законодавство союзних республік у відповідність до них. У зв'язку з цим 28 грудня 1960 р. Верховною Радою УРСР прийнято Кримінальний кодекс УРСР, ст. 23 якого містила чіткий перелік основних та додаткових видів покарання. Виправні роботи без позбавлення волі застосовувались як основне покарання на строк від одного місяця до одного року з відбуванням покарання за місцем роботи засудженого, або в інших місцях, визначених органом, на який покладено обов'язок виконання даного виду покарання, але в районі проживання засудженого з урахуванням його працездатності та, за можливістю, спеціальності. Порядок відбування виправних робіт без позбавлення волі встановлювався відповідно до норм Виправно-трудового кодексу (далі – ВТК) 1970 р. Так, на орган, що видав виконанням виправних робіт без позбавлення волі, у разі порушення засудженим встановленого порядку та умов відбування покарання у вигляді виправних робіт покладалось застосування таких видів стягнень: зауваження, догана, попередження, привід. Попередження вносилося у випадках ухилення від відбування призначеного судом покарання, а саме: 1) якщо засуджений до виправних робіт не влаштувався на роботу протягом 15 днів після переїзду на нове місце проживання; 2) не влаштувався на роботу після закінчення 15-денного терміну з моменту звільнення з попереднього місця роботи; 3) прогулу без поважних причин чи появи на робочому місці у стані алкогольного сп'яніння. У випадку ухилення від відбування покарання у вигляді виправних робіт без позбавлення волі за місцем роботи засудженого, органом виконання покарання вносилося до суду подання, а громадською організацією або трудовим колективом порушувалось клопотання про направлення особи, що ухиляється, для подальшого відбування покарання в інше місце, але в районі місця проживання засудженого [7, 267–268]. Що стосується злісного ухилення (прогулу без поважних причин, появи на робочому місці у стані алкогольного сп'яніння, переховування з метою ухилення від відбування покарання), орган виконання покарання вносив до суду подання про зміну, відповідно до ст. 30 КК 1960 р., невідбутого строку покарання у вигляді виправних робіт на покарання у вигляді позбавлення волі.

Четвертий період (з 1990 р.) характеризується новітнім, не заідеологізованим підходом до дослідження кримінально-виконавчої проблематики. З проголошенням незалежності у 1991 р., Україна взяла активний курс на реформування системи виконання кримінальних покарань. Було прийнято низку нормативно-правових документів, спрямованих, у першу чергу, на зміцнення правових гарантій шляхом верховенства права в усіх сферах суспільних відносин, у тому числі й тих, що виникають у процесі виконання-відбування кримінальних покарань. Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України стала базовим джерелом і юридичною основою розвитку кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Прийнятий 11 липня 2003 р. КВК України вперше закріпив такі поняття, як “виправлення та ресоціалізація засуджених”. Сам факт ухилення прямо вказує на небажання засудженого ставати на шлях виправлення, що унеможливорює досягнення як мети покарання, так і мети кримінально-виконавчого законодавства.

Відповідно до чинного кримінально-виконавчого законодавства формами ухиленням від покарання у вигляді виправних робіт є: 1) невиконання встановлених обов'язків; 2) порушення порядку та умов відбування покарання; 3) вчинення проступку, за який засудженого було притягнуто до адміністративної відповідальності; 4) допущення більше двох разів протягом місяця прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння [8, 163].

Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України) від 5 квітня 2001 р. особа, яка ухиляється від відбування виправних робіт і засуджена до цього покарання, карається арештом чи обмеженням волі (ст. 389 КК України).

До цих змін КК УРСР 1960 р. передбачав не менш складну систему заходів відповідальності за ухилення від відбування виправних робіт. Спочатку суд міг замінити особі, яка ухиляється від виправних робіт за місцем роботи, дане покарання на виправні роботи в іншому місці. У випадку подальшого ухилення (вже від відбування покарання у вигляді виправних робіт в іншому місці) за рішенням суду дане покарання могло бути замінено покаранням у вигляді позбавлення волі. А в разі злісного ухилення виправні роботи могли бути замінені за рішенням суду на покарання у вигляді позбавлення волі з розрахунку 1:1 (ст. 30 КК УРСР).

Автори нових КК та КВК України намагалися максимально врахувати рекомендації конгресів ООН та Ради Європи щодо запобігання злочинності, впровадження альтернативних видів покарання, гуманного поводження з правопорушниками. КВК України 2003 р., на відміну від ВТК 1970 р., значно послабив каральний вплив на засуджених під час відбування покарання у вигляді виправних робіт (надання чергової відпустки, зарахування часу відбування покарання до загального трудового стажу засудженого).

Так, починаючи з 1990 р., прийнято велику кількість нормативно-правових актів, спрямованих на реформування кримінально-виконавчої системи. До таких, зокрема, належить прийнята 19 грудня 2003 р. Державним департаментом України з питань виконання покарань спільно з Міністерством внутрішніх справ України “Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення

контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань”, що встановлює порядок виконання покарання у вигляді виправних робіт.

Аналізуючи нормативну базу, що регулює виконання і відбування покарання у вигляді виправних робіт, можна зазначити, що нині кримінальне та кримінально-виконавче законодавство не містить визначення поняття злісного ухилення від відбування покарання, не пов’язаного з позбавленням волі. Ми вважаємо за необхідне доповнити ч. 6 ст. 46 КВК України “Заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до виправних робіт” нормою такого змісту:

“Злісним ухиленням від відбування виправних робіт є: повторне порушення порядку та умов відбування покарання після винесення письмового попередження; зникнення засудженого з місця проживання з метою ухилення від покарання і місця знаходження якого невідоме”.

За цих умов стосовно засудженого до покарання у вигляді виправних робіт може бути застосовано: заміну на покарання у вигляді обмеження волі, арешт або позбавлення волі з розрахунку два дні обмеження волі за один день виправних робіт, один день арешту або позбавлення волі за один день виправних робіт.

Висновки. Таким чином, норми кримінально-виконавчого та кримінального права, що передбачають відповідальність засуджених за ухилення від покарання, не пов’язаного з позбавленням волі, існували не на всіх історичних етапах вітчизняної історії. Їх поява припадає на той період розвитку держави та суспільства, коли державний апарат диференційований настільки, що між окремими частинами “піраміди державного управління” виникає функціональний розподіл ролей. Підґрунтям для введення відповідальності за ухилення від покарання виступає наявність особливого різновиду державних органів, діяльність яких спрямована на запобігання і профілактику ухилень з боку засуджених до покарань, не пов’язаних з позбавленням волі.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
2. Гальперин И. М. Взаимодействие государственных органов и общественных организаций по борьбе с преступностью [Текст] / Гальперин И. М. – М. : Юридическая литература, 1972. – 184 с.
3. Богатирьев И. Г. Теорія та практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов’язаних з позбавленням волі [Текст] : монографія / Богатирьев И. Г. – К. : Атіка, 2005. – 312 с.
4. Богатирьев И. Г. Виправні роботи як вид покарання: Кримінальні, кримінологічні та кримінально-виконавчі проблеми [Текст] : монографія / Богатирьев И. Г. – К. : МП Леся, 2002. – 139 с.
5. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України [Текст]. – К. : Говард Пресс, 1999. – Т. 2. – Ч. 1. – 456 с.
6. Резник І. І. Історія кримінально-виконавчої системи і законодавства України: Кримінально-виконавче право України [Текст] : навчальний посібник / Резник І. І. – К. : Юрінком Інтер, 2002.
7. Филонов В. П. Уголовно-исполнительное законодательство Украины [Текст] / В. П. Филонов, А. И. Фролов. – Донецк : Донеччина, 1998. – 655 с.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України [Текст] : науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Х. : Одиссей, 2008. – 560 с.